JANKOVICS JÓZSEF

Az „új életre hozatott" Gyöngyösi István

> „Könnyebb volt volna ugyan nékem, magam elméje geniusát követve írnom valamely más újságot, hogysemmint más vétkes munkáját fáradságoson igazgatnom, és ahhoz kedvem is nagyobb volt volna."[1]

Gyöngyösi a Chariclia és Theogenes igaz szeretetéről és egyéb jeles dolgokról tudósító história kapcsán jegyzi meg művének Andrássy Péterhez szóló ajánlásában – ahonnan mottónkat vettük –, hogy azt „régi rongyából és rendetlenségéből, kiváltképpen a Nagyságod kedveért nem kis munkával vettem újabb és jobb rendben, és azáltal az abbéli, már a feledékenség terhe alatt haldokló dolgokat mintegy új elevenségre juttattam, ahonnét *Új életre hozatott Charicliá*nak is neveztem azon tött munkámat".[2] Ekként igyekszünk eljárni az alábbi kánon- és recepciótörténeti áttekintésünkkel mi is, hogy a „feledékenség terhét" elgördítsük a háromszáz éve halott, s e három séculum alatt a Kánaán, vagyis a Kánon paradicsomából többször is kiűzött költő emlékéről, s az életmű újraolvasására, s ezzel a kánonba való visszahelyezésre biztatva, a szerzőt, közvetlen elődeink munkáját gyümölcsöztetve, új életre hozzuk.

De miért kell Gyöngyösit új életre keltenünk?

---

[1] GYÖNGYÖSI István, *Új életre hozatott Chariclia*, sajtó alá rend. és jegyz. JANKOVICS József, NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 8, (Régi Magyar Könyvtár. Források, 14).

[2] *Uo.*, 21–22. Az ajánlás 1700. január 10-én kelt a költő csetneki házánál. A mű páratlan költői-textológiai kísérlet a régi magyar irodalomban: Héliodórosz *Aithiopika* című szerelmi kalandregényének német prózafordítását Czobor Mihály versben ültette át magyarra. A verses fordítás azonban töredékben maradt fenn. Gyöngyösi ezt az „elrongyollott" remekművet dolgozta át és írta tovább, anélkül, hogy akár a vers folytatását, akár az eredeti görög szöveget ismerte volna. Vö. CZOBOR Mihály (?), *Theagenes és Chariclia*, sajtó alá rend., jegyzetek KÓSZEGHY Péter, Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, Budapest, 1996 (Régi Magyar Költők Tára, XVI/X).

Túl azon, hogy már a tényleges, fizikai halála, akkori felekezeti hovatartozása is bonyodalmat okozott – Badics Ferenc saját szavai szerint 1911-ben maga győződött meg arról, hogy a gömöri alispán neve a rozsnyói római katolikus halotti anyakönyvben szerepelt, Gyöngyösy László azonban, állítása szerint, a rozsnyói magyar lutheránusok anyakönyvéből írta ki a halálára s az életkorára vonatkozó bejegyzést –,[3] az irodalomtörténet többször is kiiktatta őt az olvasásra érdemes szerzők sorából, a fizikai halál után a szellemi elmúlást jövendölve-elősegítve.

Ám mert a kánonok sem állandók, örök mozgásban vannak, gyorsan módosulnak, sőt polifonikusak, egymással párhuzamosan, egymást keresztezve is működnek,[4] Gyöngyösi e törekvések ellenére egy bizonyos, váltakozó szinten mindig is jelen volt és maradt a befogadói tudatban, olvasmányjegyzékeken, kollegiális vagy éppen akollegiális hivatkozásokban, stilisztikai példatárakban.

Arról, hogy kik által, a személyes és a „hatalmi viszonyoktól és az uralkodó ideológiai hátterektől" függően, miként alakul a kanonizáció és rekanonizáció folyamata, napjainkban elég sok szó esik.[5] Kulcsár Szabó Ernő itt következő megállapítása a kanonizációs folyamat szereplőit illetően élénk reakciókat, korrekciós műveleteket váltott ki: „Mármost ha elfogadjuk, hogy a kánonokat döntően nem az irodalom különféle rendű-rangú közvetítőinek tevékenysége, hanem maga az irodalom önmegújuló folyamata létesíti, akkor a hivatásos irodalomértelmezésnek ezt az önmegújító folyamatot kell annak

---

[3] BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István élete és költészete*, Budapest, 1939, 17; illetve GYÖNGYÖSY László, *Gyöngyösy István halála*, Protestáns Szemle 1912, 437–441.

[4] Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Utóhang: Kánon és de(kon)strukció*, in UŐ., *Irodalmi kánonok*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 188–195; KÁLMÁN C. György, *Kánon és polifónia*, in UŐ., *Te rongyos (elm)élet!*, Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 99–112; BENGI László, *Irodalmi nyilvánosság és kanonizációs törekvések a közelmúlt magyar irodalmában*, in: *Kánon és kanonizáció*, szerk. DOBOS István és SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003, 23–34.

[5] *Uo.* Dobos István és szerkesztőtársa bevezetője, 7. Vö. még például BOKA László, *A divattól a kultuszig*, *uo.*, 35–50. Itt a szerző a kánonképződést vizsgálva két alapkérdésre koncentrál: „…az egyik maga a kanonizáció problémája, főleg azon irodalmi diskurzusok, hatalmi intézmények és társadalmi csoportok szerepösszefüggéseiben, amelyekben a kánon megnyilvánulhat, a másik pedig a jól ismert, megkülönböztetett szövegegységeken, kánoni listákon túl, a kanonicitás problematikája. Minthogy előadásom elsősorban a kánonképződés működésére és körülményeire szeretne reflektálni, elsősorban tehát azt érdemes figyelembe vennünk, hogy kik teremtik, változtatják, és milyen intézmények segítségével alakítják, illetve tartják fenn a kánont."

megszakításos temporalitása jegyében reflektálnia."[6] Szegedy-Maszák Mihály „érteni véli" e megkülönböztetés célzatát, de ő inkább ekként fogalmazna: „a kánon igazi átalakulása keresztezi, sőt talán érvényteleníti is irodalom és irodalomról szóló irodalom nemcsak dekonstrukció, de 'New Criticism' előtti szembeállítását."[7] Veres András pedig Kulcsár Szabó fenti tételét kiterjesztve, *A magyar irodalom története 1945–1991* című műve általános szemléletével száll vitába: „Közkeletű vélekedés napjainkban, hogy nem az irodalomtörténészek írják újra egy-egy nemzeti irodalom történetét, hanem az élő irodalom, amely folyamatosan változó viszonyt létesít az őt magát is feltételező hagyománynyal. Ha az irodalomba mindenkit beleértünk, tehát nemcsak az írókat, hanem az olvasókat is, a megállapítás jogosságát nehéz volna vitatni. Legfeljebb a szembeállításban rejlő előfeltevés tűnik bizarrnak: az irodalomtörténészeket miért kellene kívül rekeszteni a szélesen értelmezett irodalmon? Ha az olvasó kreatív társa az alkotónak, miért ne írhatná újra az irodalom történetét (legalább mint olvasó) az irodalomtörténész is?

Sőt úgy látom – folytatja Veres –, hogy a kánonokat illetően (amelyek nemcsak társadalmi elfogadottságuknál, hanem tehetetlenségi erejüknél fogva is az irodalmi értékrend *nehezékei*) az élő irodalom inkább csak kezdeményez – döntést hozni már nem az ő feladata. Az élő irodalom egyedül önmaga fenntartásában rendelkezik abszolút kompetenciával. (...) *a kánonokat a mindenkori működtetőnek kell jóváhagynia.*"[8]

Veres András, irodalomszociológiai szemponttal kiegészítve Kulcsár Szabó Ernőnek a kanonizációban az irodalom önmozgásáról és annak korrekciós szerepéről vallott felfogását, jóllehet, talán nem vette kellő súllyal figyelembe Kulcsár Szabó nem éppen a kizárólagosságot állító „döntően" kitételét, véleményem szerint is jogosan járt el akkor, amikor a „hogyan alakult és kik által az irodalmi kánon"-kérdésre keresve a választ, különös figyelmet szentelt egyes irodalomtörténészek – az ő terminológiájával élve: az „irodalomtudomány és kritikai élet főellenőrei", Pándi Pál és Király István, valamint Aczél György, a „kulturális élet irányítója" – hatalmi befolyásának a hivatalos kánon alakításában.[9]

---

[6] KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A szövegek ártatlansága. A (nemzeti) kánon és a modernség emlékezete*, in: UŐ., *Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000, 287–302. 298.

[7] SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A kánon mibenléte: remekmű és fejlődéstörténet*, in: *Kánon és kanonizáció*, *i. m.*, 9–22. 13.

[8] VERES András, *Magyar irodalmi kánon a hetvenes években*, in: UŐ., *Távolodó hagyományok*, Balassi Kiadó, Budapest, 2003, 145–163; 145.

[9] *Uo.*, 150.

Az itt következőkben e két szempontrendszer *együttes* alkalmazásának jegyében arra teszünk kísérletet, hogy kiderítsük, az irodalmi intézmény/ek és a nagyhatású, közvéleményt és ízlést formáló irodalomtörténész, kritikus vagy kultúrpolitikus egyéniségek, auktoritások milyen szerepet játszottak a *Gyöngyösi-recepció* alakításában, a költő nemzeti kánonban elfoglalt helyének kijelölésében, illetve e hely megvonásában. Elődeink e folyamatfeltárásban a két Gyöngyösi-monográfus, Badics Ferenc és Agárdi Péter, s rajtuk kívül még sokan mások.

A redivivus és a restitutus Gyöngyösit kereső írásainkban már volt alkalmunk ezt a befogadási, illetve kanonizációs és rekanonizációs folyamatot több-kevesebb részletességgel felvázolni.[10] Ezúttal, a megváltozott műfaj és az alkalom követelményeihez is igazodva, részint alaposabb illusztrációval és argumentációval, részint pedig az ott olvashatókat megkurtítva-megismételve, napjainkig kiterjesztve idézzük meg e kirekesztő, illetve beemelő folyamatot.

Mint a jelzett áttekintésben már esett róla szó, a kortársak általában jól fogadták Gyöngyösi műveit. A nyomtatásban megjelenteket elkapkodták és szétolvasták, példány is csak mutatóban maradt belőlük. Az 1664-es *Mársval társolkodó Murányi Vénus*t még Gyöngyösi életében, 1702-ben megjelentették kalózkiadásban Kolozsvárott, jelentős szövegromlással, -alakulással: a számos módosítás mellett hiányzik az eredeti 48 szakasza, és szerepel egy betoldott, az eredetiből ízléstelenségével kilógó versszak. A kéziratban terjedő művek is hasonló sorsban osztoztak. Néha a szerző maga is csak nagy fáradozással tudott megviselt, hiányos példányokat visszaszerezni az olvasóktól, hogy művét sajtó alá rendezhesse. *Csalárd Cupidó*ját pedig amellett, hogy szétolvasták, szét is írták: három fennmaradt kéziratos változata is több olyan strófát tartalmaz, amelyeket az olvasó-másolók aktív társszerzőkként szőttek szövegébe. Az idő múlásáról elmélkedő, jelentős esztétikai értékeket hordozó versrészletei pedig szikár halotti búcsúztatók fénylő ékkövei lettek.

Művei a szélesebb olvasóközönséghez azonban majd csak a XVIII. század folyamán, a harmincas évekkel kezdődően jutnak el, amikor – mint arról Nyerges Judit készülőfélben levő Gyöngyösi-bibliográfiája meggyőzően ta-

[10] Vö. JANKOVICS József, *Gyöngyösi redivivus avagy a porából megéledett főnix*, in GYÖNGYÖSI István, *Mársval társolkodó Murányi Vénus*, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta JANKOVICS József és NYERGES Judit, az utószót írta JANKOVICS József, Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 191–203 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 8); illetve JANKOVICS József, *Gyöngyösi restitutus*, in GYÖNGYÖSI István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága – Palinódia*, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta JANKOVICS József, NYERGES Judit, az utószót írta JANKOVICS József, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 131–157 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 11).

núskodik[11] – számos kiadásban kerülnek a ponyvára. Ez az évszázad a Gyöngyösi-recepció fénykora, s a század végén Dugonics András jóvoltából megjelenik két kötetben az akkor ismert teljes életmű is. S akik az odavezető utat a jó üzleti szellemmel rendelkező nyomdászok mellett kikövezték? Azok legfőként az írótársak, legfőbb olvasói, és számos követője, vagyis maga az irodalom volt. Az akkori irodalomtörténet-írás sem tétlenkedett. Czvittinger Dávid 1711-es *Specimen Hungariae Literatae*ja még nem tartja számon, de Bod Péter a magyar versírásra nevezetesen születettnek tartja, akit „lehet méltán mondani Magyar Ovidiusnak vagy Márónak. Igen kedvesek a versei, annyira el-is híresedtek, hogy sem előtte, sem utána mása nem tartatik Gyöngyösinek a versírásban."[12] Szaporodnak az epitheton ornansok, nemcsak magyar Ovidius ő, de magyar Vergilius, magyar Cicero is egyben, Horányi *Memoria Hungaroruma* 1776-ban, Bod után egy évtizeddel így ír róla latinul – Batsányi francia nyelvű tudósítása jelzi e passzus jelentőségét a korabeli külföldiek számára: „Amennyit Tassónak Itália, Voltaire-nek Franciaország, Opitznak Németország, annyit köszönhet Gyöngyösinek Magyarország. Hiszen nincs szebb az ő verseinél. Verselése ékes és önként ömlő, gondolatai bőségesek és szellemesek. Nem is említem szép leírásait és azt, hogy a szerelem, gyűlölet, szánalom érzelmeit, s a kedély egyéb hullámzásait mily természetes színekkel festi, s csaknem szemünk elé tárja, úgyhogy jobban és finomabban a régi költők műveiben sem találjuk megrajzolva azokat."[13]

Gyöngyösi emlékének ébrentartásáért azonban Ráday Gedeon és a marosvásárhelyi klasszika-filológus tanár, Kovásznai Sándor tettek a legtöbbet. Az értékmentést érezték legfőbb feladatuknak, a Gyöngyösi-szövegek konzerválását, rendbetételét és a kortársi olvasókhoz való eljuttatásukat tartották a legaktuálisabb feladatnak, de azzal is tisztában voltak, hogy vállalkozásuk a kései utókor számára is hasznot hajt majd. Sajnos, sem a Ráday által kiszemelt sárospataki tanár nem végezte el a szövegek sajtó alá rendezését, sem Kovásznai heroikus kísérlete, a Kemény János-vers kritikai igényű kiadása nem jutott el az olvasóhoz: kéziratban maradt. Ám Ráday és Kovásznai levelezése annak tanújele, hogy a textológiai jellegű érdeklődés segített napirenden tartani a Gyöngyösi-kérdést, s ösztönözni a Dugonics-féle összkiadást. A századforduló előtt még tartott a barokk költő reneszánsza, Gvadányi *Egy falusi Nótárius*ának előszavában még fél évtizeddel megelőzve Dugonics ki-

[11] <www.mek.oszk.hu/03800/03890/index.phtml>

[12] BOD Péter, *Magyar Athenas*, Nagyszeben, 1766, 96.

[13] Az idézet magyar fordítása BATSÁNYI János, *Összes művei*, II, *Prózai művek*, I, sajtó alá rend. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 620.

adását, e szavakkal vállalta versszerző példaképét: „mióta a magyar haza áll, még oly magyar poétát e világra anya nem szült (...) és talán mondhatom, egyhamar ilyet nem is fog szülni." Ám saját négyes rímeit hamarosan páros rímre változtatta. Batsányi feljegyezte, hogy Rájnis József, Orczy Lőrinc még ugyancsak nagyra tartották az alexandrinusok szerzőjét.[14] Orczy többször is említi verseiben, antik és európai költőkhöz hasonlítva. Bessenyei majdnem ugyanezen szavakkal szól Gyöngyösi költői képességeiről: „Miólta a Magyar szó ember nyelveken forog, a mi izünkig olly Poéta benne mint Gyöngyösi nem vólt."[15] Majd ugyanott, ahol ezt leírta, a *Holmi* XXXIII. részében, 1779-ben támadást indított Gyöngyösi négysarkú verselése ellen. Csokonai verset írt Gyöngyösiről, s bár 1797-es, Koháry Ferenchez szóló ajánlólevelében még így ír: „Valóban nálunk is több Magyart szoktatott az olvasásra Gyöngyösinek a' Murányi Vénusa, mint az Apátzai Csere János minden Encyclopaediája", Debreczeni Attila jegyzetéből tudjuk, hogy az 1802-ben Széchényi Ferencnek is elküldött ajánlásban Gyöngyösi *helyett és helyén* már Zrínyi Miklóst említi, ami a költő „hagyományszemléletében bekövetkezett változásra vezethető vissza". „A Gyöngyösi-hagyománytól való eltávolodás a kor ízlésének, költészetének alapvető átalakulásáról tanúskodott..."[16] Bár még vannak Gyöngyösi-követők, mint Lázár János, Fekete János, vagy a Voltaire *Henriás*át fordító Péczeli József, ez utóbbi, Bessenyei kifogásait is visszhangozva, végül is támadásával a Gyöngyösi-vers uralmának és tündöklésének végét idézte elő.[17]

A XIX. század első negyedének irodalmi vitái már óriási fordulatot hoznak Gyöngyösi megítélésébe. Kazinczy és Kölcsey e diskurzus-váltás vezéralakjai. Kazinczy Berzsenyihez írott verses episztolájában elítéli egyhangú rímelését („Murány rotyog, totyog, potyog, szotyog"). S bár korábban és később is főleg Gyöngyösi nevéhez kötötték a magyar alexandrinust, Kazinczyék Zrínyi-versként emlegették: nyilván az időrend miatt. („S egünkön Zrínyi csillagként ragyog. / Kevésbbé könnyü mint volt Gyöngyösi, / Jóval tanúltabb s fentebb szárnyalásu. / S e versnem hordja Zrínyinek ne-

[14] BATSÁNYI János, *A magyar tudósokhoz*, in BATSÁNYI János *Összes művei*. III. *Prózai művek*, II, sajtó alá rend. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 57–111; 94.

[15] Idézi BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, 3., jav. és bőv. kiad., Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 266.

[16] CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, sajtó alá rend., jegyzet DEBRECZENI Attila, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 71, 521.

[17] Vö. BÍRÓ Ferenc, *i. m.*, 269.

vét.") – írja ugyanott. Kritizálja szerkesztői kvalitásait. „Gyöngyösi szerencsés Verselő volt, néhol szépen festett is, de csak so so, a' mint Wieland mondja. Compositiója egy latnyi sincs."[18] Vagy bőbeszédűségéért kárhoztatja: „Ovid elrontá a' mi Epicusunkat, Gyöngyösit, mint Seneca ugyan-ezen vétke által sok Predikálónkat."[19] Kazinczy többször és többféleképpen is véleményt, olykor egymásnak ellentmondó véleményt is megfogalmazott Gyöngyösiről. Az egyik legsúlyosabb: „Gyöngyösinek a Múzsa kerek ajkat ada, nem teremtő lelket is, s tudománya kevés volt."[20]

A Gyöngyösi–Zrínyi-dichotómia válik egyeduralkodóvá Gyöngyösi megítélésében, amelyet már Ráday Gedeon kezdeményezett Kovásznai Sándorhoz írt levelével: „Én, ha itiletemben nem tsalattatom, minékünk hozzá (Zrínyihez, J. J.) hasonló spiritusu és tűzű Poétánk nincsen. Ugyanis akár az egész munkának Oeconomiáját, akár az poetica hasonlatosságokat, akár az Virilis transitiokat, akár az eleven descriptiokat, akár pedig az hathatós egymáshoz tett Vitézi beszédeket, és tanáts adásokat vegyem fel, mind ezekben úgy tartom, minden Poétáinkat messze maga után hadgya. Gyöngyösinek ugyan simábbak és elaboráltabbak a Versei, válogatottabbak a Cadentiai, de az dolgok Sensusához és értelméhez képest semmivel sem válogatottabbak a szavai a Zrinyiénél, sőtt ebben őtet Zrinyi fellyül halladgya, hogy az rettenetesseket rettentő szókkal, az szellemetessebbeket pedig ahoz alkalmaztatott hangzással tudgya elől adni."[21] Ráday ezt elmondta Kazinczynak 1788-ban, amikor meglepte őt egy Zrínyi-kötettel,[22] amit még a széphalmi remete nem ismert, elfogadta a kötetet s e vélekedést. S továbbadva – Gyöngyösi „rontotta el a Magyarok ízlését. Azolta minden csak könnyen ír, s nem igyekszik jót és szépet írni."[23] – Kazinczy méltó partnerre talált Kölcseyben. A *Hymnus* szerzője hírhedt 1816-os Berzsenyi-recenziójában írta: „Az Emlékezzünk régiekről írójától (Csáti Demeter, J. J.) fogva Tinódiig, 's ettől Gyön-

---

[18] *Kazinczy Ferenc levelezése,* XV, közzéteszi VÁCZY János, Budapest, 1905, 175. Kis Jánosnak, 1817. máj. 6.

[19] *Kazinczy Ferenc levelezése, i. m.,* XVIII, Budapest, 1908, 146. Dessewffy Józsefnek, 1822. szeptember 11.

[20] KAZINCZY Ferenc, *Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél,* in UŐ., *Válogatott munkái,* bev. BALASSA József, Budapest, é. n. 329.

[21] JANCSÓ Elemér, *Adatok az erdélyi felvilágosodás történetéhez,* Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, 1960, 372.

[22] Vö. KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete,* I, vál., szöveggond., jegyzet SZAUDER Mária, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979, 307–308. (Az adatot Szabó G. Zoltánnak köszönöm.)

[23] Kazinczy levele Szentgyörgyi Józsefhez, 1811. ápr. 12., in *KazLev,* VIII, Budapest, 1898, 455–456.

gyösi Istvánig, nincs egyetlen verselő is, ki aesthetikai tekintetben figyelmet érdemelne, csak Zríni Miklós", majd ugyanott „Zríni a' mint felűlmúlta Gyöngyösit mint poeta, ugy maradt viszont ennek alatta, mint verselő..."[24] Az utalás az ihletett költő és a versificator mesterember különbségére vonatkozik. Berzsenyi persze ezt is fordítva látta: „Egy oly hadakozó és szerencsétlen népnél, mint a magyar volt, a poézis nem divatban, de legkisebb figyelemben sem lehetett; mégis Gyöngyösi idejében a németeknek sem volt jobb poétájok, mint Gyöngyösi. Hogy pedig a recensens állítása szerint Zrínyi, ámbár Gyöngyösinél rosszabb verselő és csupa követő, mégis jobb poéta, mint Gyöngyösi, ki jobb verselő és originális: az énelőttem ismét világos ellentmondás. Vagy tán csak az a poéta, ki az olaszokat követi?"[25] A Kölcsey-féle tonalitás határozta meg közel fél évszázadra a Gyöngyösi-recepció fő irányvonalát. „A romantika hozta új irodalmi ízlés, a nyelvileg és művészi kivitelezésben is erősebb, karakteresebb, modernebb hangnem, édesebb zene, felfokozott érzelmesség iránti igény következtében aztán Gyöngyösire szinte egészen a feledés homálya borult. Kölcsey már egyenest azt állította, hogy a legalább a mitológiában járatos és ovidiusi leíró-ábrázoló tehetséget örökölt Gyöngyösi 'sem adott a nemzetnek semmit, ami való poetai nevet érdemelne' – emeli ki Riedl."[26] Ezen elutasító gesztusok ellen jószerével csak Batsányi János lépett fel, igen radikálisan és tudatosan vállalva a Gyöngyösi-örökséget, illetve szembeállítva a Gyöngyösi-versideált Zrínyi verselésével, s utoljára még egyszer Gyöngyösit hozta ki győztesnek, keményen megbírálva a kortársi kritikát – de leginkább Kazinczy Ferencet – is. „Gyöngyösinek a' tisztább, tsínosabb, tökélletesebb magyarságban, a' szebb, illendőbb, elevenebb, virágzóbb, és fellengzőbb poétai nyelvben, 's a' jobb, igazabb, és törvényesebb versszerzésben, különösen pedig az Ő nevéről igen-is méltán neveztetett négyes strófának sokszor mesterséggel tellyes, 's mégis majd mindég természetes, még-is többnyire szerentsés, könnyű, 's gyakran igen szép és kellemetes öszvealkotásában szerzett *elsősége* – olly tagadhatatlan, olly bizonyos, és olly igen szembetünő, hogy értelmes embereknél, azaz, mind a' két régi nagy Költő munkájinak egyenes-ítéletű, okos és figyelmetes Olvasójinál, az ugyan soha tsak kérdésbe sem jöhet többé."[27] Ő is kapott

[24] KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások*, I, *1808–1823*, sajtó alá rend. GYAPAY László, Universitas Kiadó, Budapest, 2003, 53, 55. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái)

[25] BERZSENYI Dániel, *Anti recensio Kölcsey recensiójára (1817–18)*, in BERZSENYI Dániel *Összes Művei*, a szöveget gond. MERÉNYI Oszkár, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1968, 507–508.

[26] RIEDL Frigyes, *A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyey felléptéig*, Budapest, 1908, 72.

[27] BATSÁNYI János *Összes Művei*, III, *Prózai művek*, II, id. kiad., 101.

megrovást ezen ítéletéért, főleg az irodalmi élet széphalmi mesterétől, pedig ugyanott hangsúlyozta, hogy a két költő egyaránt ragyogó két vezércsillag. (1817-ben még a Gyöngyösi-kultusznak olyan halvány jelei felvillannak, mint az a gesztus, amikor Festeticsék Heliconjába madárberkenyefát ültetnek négy költő – Pálóczi Horváth Ádám, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, Dukai Takách Judit – jelenlétében Gyöngyösi emlékére. Azonban a rákövetkező évben a fa természetesen kiszárad, s a gróf titkolni akarja, hogy újat kell ültetni helyette; jegyzi meg nem kevés kárörömmel Kazinczy.[28]) Győz Gyöngyösi felett a romantika eredetiség-kultusza, a történelemhez való új viszonyulása, a nyelv és a versbeszéd megújulása. Gyöngyösi néhány évtizedre kiszorult a kánonból.

Toldy Ferencnek, s nyomában Arany Jánosnak kellett eljönnie ahhoz, hogy a rekanonizáció, Gyöngyösi feltámasztása a tetszhalálból bekövetkezhessen. Toldy újrakiadva kanonizálta Dugonics romlott szövegeit (1864), s szakmai tekintélye jelentős mértékben hozzájárult – Horvát István 1832-es „mustra" kifejezésével összhangban, „műveinek együttesét" tartván a költői kánonnak, mintának és mércének[29] – egyfajta hangsúlyosabb helykijelöléshez, reálisabb Gyöngyösi-kép alakulásához, bár kifogásai jórészt megismétlik Kazinczyékét. Mindenestre az, hogy Dávidházi Péter megállapítása szerint Toldy éppen Gyöngyösivel kapcsolatosan használja a költői kánon kifejezést először, azt jelenti, hogy számára igen erőteljes és meghatározó volt Gyöngyösi korábbi jelenléte a hagyományban. Toldy fő vonalakban jól látja Gyöngyösi költészetének újdonságértékét, korszakalkotó költőnek tartja, ő ismerte fel műfaji újítását is: Gyöngyösi István barokk eposzi méretű és apparátussal működő versei valójában: *verses regények*.

Gyöngyösi érzékeny elemzőjének, igazi felfedezőjének azonban Arany János bizonyult. Amiket értékeknek vélelmezett nála, azok ma is költői értékek: líraisága, leíró-megjelenítő ereje, nyelvi készségei, eleven és pontos ritmusérzéke, jó rímei, Zrínyiénél szerencsésebb inverziói, gazdag képisége, a hagyomány és újítás egyensúlya költészetében. Amikért elmarasztalta – kompozíciós problémák, hosszadalmas kitérők, a jellemzés egysíkúsága, léhasága, néha iskolás pedantériájú leírásai –, a kor, a XIX. század második felének esztétikai értékítélete szerint valósnak tetsző hiányosságok Gyöngyösi költé-

[28] Berzsenyi Dániel levele Kazinczynak, 1817. február 27., in *KazLev*, XV, 79., ill., l. még XVI, 160.

[29] DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai Kiadó–Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2004, 311–315.

szetében.[30] Arany dolgozatának legfőbb érdeme, hogy költői tekintélyének súlyával hatékonyabb lehetett Batsányinál, s ugyanúgy nem Zrínyi ellenében helyezte el Gyöngyösit, hanem Zrínyi mellé tette a kánonba. Ő is érzékelte Gyöngyösi költészetének műfaji másságát. Utána Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes és Bodnár Zsigmond, majd Pintér Jenő összefoglaló magyar irodalomtörténete következett, amelyek a szélesebb körben való népszerűsítés érdekében fejtettek ki pozitív hatást. Pintér igen alapos bibliográfiával is ellátta fejezeteit, ami ugyancsak megkönnyítette a recepciót.

Igazán jelentékeny változást a Gyöngyösi-filológiába Badics Ferenc tevékenysége hozott, aki a XIX. század végétől haláláig, 1939-ig energiája javát Gyöngyösi szövegeinek kritikai kiadására, életrajzának elkészítésére, egyetemesebb recepciója érdekében népszerű kiadások megjelentetésére fordította. Munkájának eredménye nem is maradt el, minden addiginál hitelesebb és teljesebb életmű, pontosabb szöveg került az olvasók és a tudomány asztalára. A következő fél évszázadban is az ő szövegeit használta a szakirodalom, az életműből mindössze két kisebb darabot emelt ki a textológia, mint oda nem tartozókat.

A Gyöngyösi-recepció folyamatában a Toldy Ferencen, Aranyon majd főleg Beöthy Zsolton és Riedl Frigyesen – aki Gyöngyösiben látta a magyar barokk irodalom legfőbb képviselőjét – iskolázott nyugatosok is hallatták hangjukat. Már annak az előnynek a birtokában, amit Badics gondozott szövege jelentett számukra. Laczkó Géza *Sors bona, nihil alind* című esszéje már magába foglalja és előlegezi az összes korábbi és későbbi negatív morális ítéletet Gyöngyösi politikai állásfoglalásának költői öntőformáiról, „mézeskalácsos" költészetéről.[31] Babitscsal sem volt szerencséje,[32] Kosztolányival még a szerkezeti hibákat is feledtette a *Murányi Vénus* részleteinek szépsége, kimunkáltsága,[33] majd Radnóti is nagyra értékelte Gyöngyösi költészetét.[34] Badics mellett a családi leszármazott, Gyöngyösy László igyekezett ébren tartani a XVII. századi rokon emlékét, levélközléseivel, életrajzi adataival járult hozzá a teljesebb portréhoz, nagy hátránya azonban írásainak, hogy egy

[30] ARANY János, *Gyöngyösi István*, in: ARANY János *Összes Művei*, XI, *Prózai művek*, 2, szerk. KERESZTURY Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 421–440.

[31] Nyugat, 1920, 11–12. sz., 547. (Kecskeméti Gábornak köszönöm, hogy felhívta figyelmemet e dolgozatra.)

[32] BABITS Mihály, *Balassa*, in: UŐ., *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, összeáll. FRÁTER Zoltán, Budapest, 1996, 37.

[33] KOSZTOLÁNYI Dezső, *Gyöngyösi István*, in UŐ., *Lenni, vagy nem lenni*, Budapest, 1940, 63–70.

[34] RADNÓTI Miklós, *Mársszal társalkodó Murányi Vénusz*, in: UŐ., *Próza*, összegyűjt., a szöveget gond., jegyzetek RÉZ Pál, Budapest 1971, 288–298.

másik Gyöngyösi István, a hevesi alispán adatait is belekeverte a költő életének eseménytörténetébe, nagy felfordulást okozva ezzel például nem kisebb jelentőségű kérdésben, mint vallásváltoztatása.

Maga a szorosabb értelemben vett irodalomtudomány nem sok energiát pazarolt Gyöngyösi életművének alaposabb megismertetésére és elfogadtatására. Horváth János 1922-es véleménye sem a leghízelgőbb. A „barokk ízlésnek Zrínyinél kisebb fajsúlyú, udvaronci (prókátori) változatával van dolgunk", állapítja meg. Felemásságot, ellentmondást, duplicitást ró fel a szerzőnek, 'mintha'-költészetnek tartja produkcióját.[35] Abban az ízlésbeli jellegben látja népszerűségének okát, amely „ez ízlésfajnak nem közvetlen, nem tövéntermett, hanem csak beléje oltott sarja, s melyben a tiszta barokktól visszaszorítani megkísérlett profán reneszánsz-hagyományok: az antikizált hőstípus és az erotikum kultusza küzdöttek ki létjogot maguknak."[36] „Barokk körülményeskedés, fölösleg, kacskaringó, belső ok nélküli kép, szóhasználat, viszonyítás, henye variáció, cifra körülírás. A négyrímű strófa egyenest istápolója e hajlamnak: minden lépést négyszeri lépésnek kénytelen feltüntetni, pedig csak strófánként lép egyet előre, ha lép."[37] Horváth János e szigorú és a barokk retorika és poétika lényegét sajátosan elítélő véleménye megszületésekor, a húszas évek elején ugyan csak részben jelent meg, majd éppen az ötvenes évek ideológiai küzdelmeiben vált – nyilván akarata ellenére – Gyöngyösi-ellenes érvvé. Egyetemi előadásai meghatározók voltak ebben is a következő kánonképző irodalomtörténész nemzedék értékítéletére. A század harmincas éveitől Trencsényi Waldapfel Imre alapvető Gyöngyösi-tanulmányai jelentették az előrelépést Gyöngyösi műveinek forrásait, humanista hagyományát, gazdag utalásrendszerét, világirodalmi párhuzamait próbálván feltárni, s egyben beléhelyezni őt saját kora retorikai-poétikai-esztétikai elvárásrendszerébe, elsőként hangsúlyozván, hogy műveit főleg ezek alapján kell megítélni.[38] 1946-ban pedig akadémiai székfoglalójában Turóczi-Trostler

---

[35] HORVÁTH János, *Gyöngyösi s a barokk ízlés,* in *A magyar irodalom fejlődéstörténete,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 30, 132.

[36] HORVÁTH János, *A barokk ízlés irodalmunkban,* in Uő, *Tanulmányok,* Budapest, 1956, 83. Az először a Napkelet 1924-es évfolyamában közölt tanulmányban elismeri ugyan, hogy „kitűnő verselő, s a magyar költői nyelvnek egyik felejthetetlen kiképzője" Gyöngyösi, de ezen túl nem sok jót állapít meg róla.

[37] HORVÁTH János, *Gyöngyösi s a barokk ízlés, i. m.*, 137.

[38] TRENCSÉNYI WALDAPFEL Imre, *Gyöngyösi-dolgozatok,* Budapest, 1932; Uő., *Gyöngyösi István,* Magyarságtudomány, 1935, 106–125.

József mutatott rá Gyöngyösi kellően nem értékelt szerepére a kegyes olvasó világi olvasóvá való átnevelésében.[39]

Az ötvenes évek és a következő évtized hozza el a Gyöngyösi-recepció mélypontját, a kánonból való kiiktatás-kiiktatódás gesztusát és aktusát. Ebben alapvető szerepet az irodalomtörténet-írás átideologizáltsága játszik, s a barokkhoz fűződő, kialakulóban levő új – bizonytalan – viszony erőteljes térnyerése. A korszak preferált történelmi periódusa az emberközpontú reneszánsz laicizálódó irodalmi-művészeti humanizmusa. A magyar nyelvű irodalmat valójában létrehozó reformáció, az ateizmussal is kacérkodó eretnekmozgalmak, az antitrinitarizmus kerülnek az érdeklődés középpontjába. A barokk a retrográd ellenreformáció stíluskorszaka, a hazafiatlan Habsburg-pártiságé. S Gyöngyösi aktívan részt vett mindegyikben, szembeállítható lett újra Zrínyivel, most már ezen új szempontok alapján is. Evangélikus vallását elhagyva katolizált, hol Thökölyt, hol meg Esterházy Pál nádort udvarolta meg versével. A főúri udvarhoz kötődő lakáj-irodalommal szemben meghirdetődött a protestáns nemzeti barokk ideáltípusa. Klaniczay Tibor 1953-as egyetemi jegyzete tűnik zászlóbontónak e szempontból, ahol azt fejti ki, hogy „költőnk elvtelen, ide-oda hajladozó magatartást tanúsított akkor, amikor a kor főkérdése az idegen hódítók elleni harc volt. Politikai meggyőződése mindig a fennálló hatalomhoz igazodott, azért vannak éles fordulatok pártállásában. Elvtelen opportunista volt, de szíve inkább a Habsburgokhoz húzta."[40] (Ezek nem az én szavaim, itt Agárdi Péter összefoglalóját idéztem, amellyel Klaniczay nyilván önkritikusan egyetértett, mivel ő volt az Agárdi-kötet lektora.) 1954-es Zrínyi-monográfiája finoman árnyalja és igazolja azonban az itt kifejtetteket: Zrínyi metszethibái az egyhangúság elkerülése végett „olykor egyenesen szerencsések". „Szembe állítható vele Gyöngyösi, aki pontosan alkalmazza a felező tizenkettőst és bár ennek következtében ritmusa lágyan folyó és zökkenőmentes, huzamosabb idő után végtelenül unalmassá és egyhangúvá válik."[41] Másutt: „Zrínyi a nemességnek akart írni, de nem az ő szájaíze szerint tette; a XVII. század nemesi olvasóinak nem a magyar irodalom legkiválóbb eposza, hanem Gyöngyösi sekélyes epikája kellett."[42] Megint másutt: „A nemesség ízlése csak a Gyöngyösi színvonaláig

[39] TURÓCZI-TROSTLER József, *A magyar irodalom európaizálódása*, in UŐ., *Magyar irodalom – Világirodalom*, II, Budapest, 1961, 35.

[40] Vö. AGÁRDI Péter, *Rendiség és esztétikum. Gyöngyös István költői világképe*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 224.

[41] KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954, 205.

[42] *Uo.*, 213.

ért fel."[43] Most kihagyjuk a kétféle történeti személyiségről szóló Bjelinszkij-idézetet, amely a jövő számára munkálkodó és csak a jelenben, a jelennek dolgozó egyéniségek jellemképét állítja szembe, amivel természetesen újra Gyöngyösi felé vág. Még árulkodóbb és beszédesebb viszont az újabb alkalom Gyöngyösi elmarasztalására, az újabb észrevétel: „Igaz, hogy Gyöngyösi dicsősége nem szűnt meg halálával, hanem még egy egész évszázadig fennállt, s még 1788-ban is azt írta róla egyik rajongója – a már említett kiváló Janus Pannonius- és Gyöngyösi-filológus, Kovásznai Sándor, J. J. –, hogy »A magyar poézis vélle született volt, Vélle élt, virágzott, de vélle meg is holt.« Ennek azonban az az oka, hogy a jórészt éppen Zrínyivel meginduló nemzeti irányú fejlődés a Rákóczi-szabadságharc bukásával derékba tört; vereséget szenvedett a bátrak, hősök nemzedéke, és a gyávák, a megalkuvók, az árulók léptek előtérbe."[44] Azt hisszük, mondani sem kell, hogy Gyöngyösi melyik kategóriába soroltatott be, s bizony, ez a kategória nem nagyon nyerhetett helyet a nemzeti panteonban, jó darab ideig nem adták ki szövegeiket, nem nagyon írták le nevüket. Illetve Gyöngyösiét Klaniczay leírta. Zrínyi-monográfiájának 1964-es, második, átdolgozott kiadásában. Ahol a szükséges ideológiátlanítás ellenére ugyanezek a passzusok változatlanul olvashatók. A témához szorosan kapcsolódó *Reneszánsz és barokk* című kötetben sem található Gyöngyösiről fontos megállapítás (katolizált, rutinos, a nemesség olvassa udvarházában, a magyar hagyományból építkezik, hedonisztikus elemekkel dolgozik). Klaniczay Tibor későbbi tanulmánykötetében *(Pallas magyar ivadékai, A múlt nagy korszakai, Hagyományok ébresztése)* mindössze hatszor fordul elő Gyöngyösi neve, de érdemileg alig lép túl az említés, vagy hasonlítás szintjén. A barokkal többször is foglalkozó Tolnai Gábor sem tudott vele mit kezdeni, maga is bevallja, becsülendő önkritikával, kezdetben nem értette, hogy „hogyan lehet, hogy ez a feddhetetlen költő, a magyar nyelvnek ez a zseniális művésze [ti. Arany János, J. J.] annyira lelkesedett – így fogalmaztam –, szívvel és ésszel írt tanulmányt arról a régi magyar költőről, akit a barokk iránti ellenszenvemben a harmad-negyedrangúak között könyveltem el, Gyöngyösi Istvánról?! [...] Ilyenféléket mondottam: – Vonzotta Arany Jánost Gyöngyösihez a nyelvművész, a forma mestere, a népszerű epikus stb., stb. – Ismétlem, az efféle magyarázatok felületi magyarázatok voltak; a vonzalom lényegének megragadására ekkor még képtelen voltam."[45] Nem részletezzük tovább, a pesti egyetem tanszékvezetője számára a stílus és a

[43] *Uo.*, 528.

[44] *Uo.*

[45] TOLNAI Gábor, *Barokk problémák*, in: UŐ., *Tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 15.

költői teljesítmény megértésének kulcsát a szicíliai Siracusa barokk katedrálisa a benne foglaltatott antik Minerva-templommal, majd a moszkvai barokk egyházi műemlékek és Arany János nagyszalontai gyerekkori olvasmányélményeinek barokk elemei adják. De volt még egy másik problémája is Tolnai Gábornak a barokk-kutatással kapcsolatban. Túl azon, hogy egy 1961-ben az Irodalomtudományi Intézetről készült feljegyzésében Horváth János műveinek szigorú marxista megvitatását sürgette, megállapította: „A régi magyar irodalomtörténeti kutatásnak általános hibája az intézetben az előzőekből következik: tehát az erős Horváth János befolyás. Bizonyos értelemben kiérződik ez a barokkal kapcsolatos viták és Klaniczay Tibornak a barokkról szóló tanulmányában is. A korábbi időben a barokkról marxista irodalomtörténészek általában hallgattak, most pedig ha kritizálva is a szellemtörténetnek idevágó nézeteit, az elemzések konstrukciója közel áll Horváth János barokk-kapcsolatos fölfogásához."[46] Pedig éppen Klaniczay volt az, aki a magyar irodalmi barokk jelenség marxista átértékelését elvégezte hatalmas ívű *A magyar barokk irodalom kialakulása* című átfogó 1960-as tanulmányában. Ennek elméleti indokolása megtalálható *A művészeti stílusok helye a marxista kutatásban* című előadásában, amely a Művészettörténeti Dokumentációs Központ I. Módszertani Konferenciáján hangzott el 1962. október 4-én. (A barokkról szóló viták és előadások egyébként főleg 1956 májusa – Sárospatak! – és 1960 májusa között zajlottak: először előre kiadott kérdésekre Bán Imre, Klaniczay Tibor és Komlovszki Tibor által gyártott téziseket vitatott meg Baróti Dezső, Bóta László, Gyenis Vilmos, Jenei Ferenc, Karácsonyi Béla, Oltványi Ambrus, B. Egey Klára. Itt a marxista szellemű fogalomtisztázásra, a barokk jellegzetességeinek meghatározására, magyarországi megjelenési formáira koncentráltak. Megállapításaikban sok a bizonytalanság, a később már nem képviselt álláspont. Gyöngyösi barokk voltát illetően is jellemző a határozatlanság. A másik vita Klaniczay fentebb említett átfogó tanulmányát értékelte Angyal Endre, Pirnát Antal, V. L. Tapié, Sőtér István, Bán Imre, Benda Kálmán, Heckenast Gusztáv, Dömötör Tekla, Jenei Ferenc hozzászólásával. Érdemben nem tudták Klaniczayt cáfolni, ő pedig az egyes, kisebb horderejű észrevételeket köszönettel nyugtázta. Ám hogy a magyar irodalmi barokk meghatározása körül még ma is mennyi a bizonytalanság és a teendő,

[46] Feljegyzés az Irodalomtörténeti Intézet régi magyar irodalomtörténeti munkásságáról, Budapest, 1961. május 13. MOL, M-KS 288 f. (33. cs.) 30. őe. 187–188. Simon Zsuzsának köszönöm a dokumentum ismeretét.

azt mi sem mutatja jobban, mint a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* I. kötetének[47] Kőszeghy Péter által jegyzett szócikke.

A Klaniczay által felrajzolt negatív Gyöngyösi-képet V. Windisch Éva igyekezett cáfolni 1960-ban egy hitelesebb és korhűbb, a XVII. századi hatalmi változásokat közvetlenül követő jogos politikai mentalitás-változás leírásával.[48] Igazi fordulat a Gyöngyösi-recepció történetében Bán Imre nevéhez kötődik, bár bizonyára nem választható el Klaniczay átértékelői toleranciájától és iránymutatásától sem. (Vö. a párhuzamos kánonokról fentebb írtakkal!) Az 1964-es irodalomtörténet-szintézisre, *A magyar irodalom történetére* gondolunk. A korszak és a fogalom értelmezése Klaniczay koncepcióján alapult, a Gyöngyösi-portrét, valamint a pályaképet, a művek elemzését azonban Bán Imre készítette el, nagy körültekintéssel, a nemzetközi barokk irodalom és stílusértelmezés ismeretében. S még politikai-ideológai fenntartásokkal ugyan, amit ma jóval bonyolultabb kérdésnek látunk, de már saját barokk-kismonográfiája[49] után, a nemzetközi szakirodalom és néhány XVI–XVII. századi elméleti jellegű forrásszöveg alaposabb elemzésének tanulságaival, s ugyanebben az évben, a *Murányi Vénus* születésének háromszázadik évfordulóján leszögezte, hogy a Gyöngyösi-mű nem marad alatta az európai barokk jó átlagszínvonalának. Ugyanazon értékeket fedezi fel nála, mint Arany, s eposzírói technikáját már nem Tassóéhoz méri, hanem a „nápolyi Ovidiuséhoz", Marinóéhoz.[50] Bán Imre *Eszmék és stílusok* című önálló tanulmánykötete (1976) azonban némi csalódást okozhat a Gyöngyösi-kutatóknak: a könyvben előforduló nyolc említés nem járul hozzá érdemben a Gyöngyösi-értékelés megújító kiteljesítéséhez.

Az akadémiai irodalomtörténeti szintézis tehát már egy reálisabb Gyöngyösi-kép kimunkálását eredményezte, ám az alaposabb, a barokk kor koordinátáit jobban figyelembe vevő és alkalmazó irodalomtörténet-írás ideje akkor jött el, amikor a kutatók megkísérelték Gyöngyösit visszahelyezni saját korába, annak poétikai-retorikai rendszeréhez, társadalmi-művészeti összefüggései és elvárásai horizontjához, ízlésbeli igényeihez igazodva, ahonnan az

---

[47] *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, I, főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsa, Balassi Kiadó, Budapest, 2003, 263–283.

[48] V. WINDISCH Éva, *Gyöngyösi és a „Porábul megéledett phoenix"*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1960, 535–557.

[49] *A barokk*, bev. tan., a szövegeket vál., ford. és magyarázat BÁN Imre, Gondolat Kiadó, Budapest, 1962.

[50] Vö. BÁN Imre, *Gyöngyösi István. A Murányi Vénusz megjelenésének 300. évfordulójára*, Alföld, 1964, 458–460.

addigi vizsgálatok kiszakították, immár önnön programjának és célkitűzéseinek megvalósítását kérvén számon csupán a barokk költőn. Az első lépéseket Agárdi Péter *Rendiség és esztétikum (Gyöngyösi István költői világképe)* című kismonográfiája jelentette 1972-ben. „Agárdi főleg az életmű ideológiai, társadalomtörténeti összefüggéseire, a költő világképének – melynek középpontjába a középnemesi rendi világnézetet állította – osztály-meghatározottságára összpontosította figyelmét, s elsőként alkalmazta a lukácsi esztétika kategóriáit Gyöngyösivel kapcsolatban."[51] Ez a kísérlet ma már, harminc év távlatából nem tűnik olyan gyümölcsözőnek, mint megjelenése idején, amikor az irodalomszociológiai, osztályszempontú társadalomtudományi és esztétikai mozzanatokra tevődött a hangsúly, jóllehet Gyöngyösi alkotói módszerét a korabeli retorikai-poétikai meghatározottság alapján s azokkal szembesítve pontosabban le lehet írni. Erre a rendkívüli felismerésre ébredt rá a következő évtized elején a kritikatörténeti kérdések iránt oly érzékeny Tarnai Andor, amikor Gyöngyösi *Porából megéledett Főnix*ének poétikai programot és költői alkotói módszert, verstechnikai tudatosságot rejtő és megvalló, saját korában kiadatlan ajánlását „A magyar nyelvű poétikai irodalom legnagyobb teljesítényé"-nek, illetve „A hiányzó magyar poétika egyik fejezete" „alkalmi vázlatá"-nak tartotta.[52]

1980-ban Gyenis Vilmos,[53] majd három évvel később Kibédi Varga Áron[54] kutatásai jelezték, hogy Gyöngyösi „műveinek szerkezeti-stilárisnarratológiai komponensei inkább a szerző korszerűségét, saját korába való poétikai beágyazottságát, elméleti tájékozottságát jelzik és biztosítják, mintsem gyengéiről adnak számot."[55]

Kibédi kimutatta, hogy a Gyöngyösinek tulajdonított hibák, hiányosságok a „romantika utáni irodalomtörténet-írás és kritika szempontrendszerét vetítik rá a barokk költő művészetére. Ami azonban a posztromantikus kritika irányából nézve gyengeségnek tűnik fel, az a barokk retorika előírásaihoz igazodó értékrendszer alapján egyenest erény".[56]

---

[51] JANKOVICS József, *Gyöngyösi redividus avagy a porából megéledett főnix*, in GYÖNGYÖSI István, *Márssal társolkodó…*, *i. m.*, 197.

[52] *A magyar kritika évszázadai*, I, *Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig*, szerk. TARNAI Andor és CSETRI Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 140, 520.

[53] GYENIS Vilmos, *A korigények és a közízlés*, Irodalomtörténet, 1980, 105–134.

[54] KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok (Gyöngyösi István költői világa)*, Irodalomtörténet, 1983, 545–591.

[55] JANKOVICS József, *Gyöngyösi redivivus*, *i. m.*, 197.

[56] *Uo.*, 198.

A sokat kifogásolt műfajkeveredés, a kompozíció lazasága, a hosszadalmas kitérők, a mitológiai apparátus, az egyénítés és eredetiség hiánya, a gazdag topikus utalásrendszer a barokk irodalomszemlélet szerint a műalkotás velejárója: a kor közízlésének, így a barokk befogadónak kiszolgálója, a siker biztosítéka. Ne hibáztassuk hát, anakronisztikus módon, érte a szerzőt. (Kibédinek e dolgozatát rehabilitációs eljárásként üdvözölte a korabeli szakmai visszhang, s ekként emlékezett meg róla tíz évvel később Szörényi László is.)[57]

Említést érdemel még R. Várkonyi Ágnes 1987-ben megjelent *A rejtőzködő Murányi Vénus* című munkája, amely egy teljesen más olvasói irányból közelít Gyöngyösi művéhez, s igen nagy érdeme – mint azt Márton László budapesti író roppant empatikus tanulmánya is igazolja –, hogy ismét az érdeklődés homlokterébe sikerült hoznia Gyöngyösi Istvánt.[58] R. Várkonyi Ágnes nagy erudícióval, igen invenciózusan, gazdag argumentációval támasztja alá tézisét, hogy tudniillik a mű Wesselényi Ferenc és Zrínyi Miklós (azaz a „Murányi Vénus" és a „Magyar Mars") közötti titkos politikai szövetségnek állít emléket. Márton László könyvismertető tanulmánya alig tesz többet, mint lelkesen azonosul e koncepcióval. Ha azonban jól megfigyeljük Gyöngyösinek a Wesselényi házaspárhoz szóló ajánlásában megfogalmazódó szerzői szándékot, akkor ez az olvasat azon kívülre rekesztődik. Csak egy nagyon szűk értelmezői közösség véleménye lehet.

Bitskey István Bán Imrétől tanulta meg Gyöngyösi nagyrabecsülését, 1981-es dolgozata a magyar költői hagyományhoz fűződő viszonyáról szolgál újabb adalékokkal.[59]

A Gyöngyösi költészetének forrásvidékét kutató Kovács Sándor Iván-tanulmány, a *Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi* az ezredzáró évtized legfontosabb új eredményeket jelző és tudatosító Gyöngyösi-publikációja.[60] Eckhardt Sándor 1955-ös tanulmányának párdarabját hozta létre, aki Balassi utóéletét kutatva Balassi-szöveghelyeket mutatott ki Gyöngyösi-művekben.[61] Ő most az ez idáig feltáratlanul maradt rendkívül fontos és izgalmas recepci-

[57] SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, AmfipressZ, Budapest, 1993, 157.

[58] R. VÁRKONYI Ágnes, *A rejtőzködő Murányi Vénus*, Helikon Kiadó, Budapest, 1987 (Labirintus), illetve MÁRTON László, *Vénusz falra mászik. Gyöngyösi Istvánról és R. Várkonyi Ágnes rejtőzködő Vénusáról*, in: Uő., *Az áhítatos embergép*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999, 7–25.

[59] BITSKEY István, *Gyöngyösi István és a magyar költői hagyomány*, Studia Litteraria, 1981, 21–33.

[60] KOVÁCS Sándor Iván, *Gyöngyösi Kemény eposzának Zrínyi-imitációi*, in Uő., *„Eleink tündöklősége"*, Balassi Kiadó, Budapest, 1996, 19–50.

[61] ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái*, in Uő., *Balassi-tanulmányok*, összeáll. KOMLOVSZKI Tibor, Budapest, 1972, 172–286.

ós folyamatra, módszerre és kapcsolatrendszerre irányítja a figyelmet, arra, amely a Zrínyit olvasó Gyöngyösi és az eposzíró között létezett. Igen jelentős felfedezését látványosan sikerül igazolnia két hatalmas barokk költőnk műveinek szövegszerű összefüggéseivel.

Kovács Sándor Iván többször is szóvá tette irodalomtörténet-írásunk és textológiánk nagy hiányosságát, hogy Gyöngyösi irodalmi kánonba való visszaemelésének, az újraolvasásnak nincs meg a legalapvetőbb feltétele: a könnyen elérhető versszöveg. Badics ma már jószerével hozzáférhetetlen és szétfoszló papírra nyomott kiadása óta, több mint félszáz esztendeje nincs életművének modern edíciója.

1988-ban e munkálatok is megindultak a *Murányi Vénus* megjelentetésével, Badics szövegkiadásának korrekciójával. Azóta már az ötödik[62] ilyen intenciójú és módszerű kötet is elhagyta a sajtót, s Gyöngyösi István halálának 300. évfordulója remélhetőleg megfelelő alkalmat szolgáltat arra, hogy utolsó művével, *Az új életre hozatott Charicliá*val a költőt is „új elevenségre" hozzuk: immár a teljes életmű szövege nyitva áll az új befogadói magatartások és irányok, az új olvasatok előtt. Örömmel nyugtázhatjuk, hogy e folyamat már *A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században*[63] című szegedi konferenciánkon is gazdag argumentációval megindult, s jelen tanácskozásunk itt, Sárospatakon, ahol a *szerelem költői* mindketten megfordultak, e kanonizációs folyamat újabb fontos eredményekkel hoz megkésett igazságszolgáltatást a magyar irodalmi kánonból oly érdemtelenül és igazságtalanul kiszorult, mert kiszorított Gyöngyösi Istvánnak.

---

[62] A sárospataki konferencia után, 2005-ben megjelent *Az új életre hozatott Charicliá* is, sajtó alá rend. és jegyz. JANKOVICS József, NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Balassi Kiadó, Budapest, 2005 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 14).

[63] *A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században. A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai*, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke, Szeged, 2005.